

Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету

Бутенко В. І., Лапчинська Н. В. Історія в особах: М. Лозинський в національно-визвольному русі початку ХХ ст. та в революції 1918-1919 рр. в західноукраїнських землях // Вісник Харківського державного університету. – 1998. - № 413: Історія. – Вип. 30. – Харків, 1998. – С. 103 – 113.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництвом

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський

В. І. Бутенко, Н. В. Лапчинська

**ІСТОРІЯ В ОСОБАХ: М. ЛОЗИНСЬКИЙ
В НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ
ПОЧАТКУ ХХ ст. ТА В РЕВОЛЮЦІЇ 1918-1919 рр.
В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ**

1992 р. рішенням парламенту і уряду України було започатковано роботу з підготовки унікального видання — науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», що має повернути Україні безпідставно забуті імена державних діячів, видатних представників науки і культури, сотень тисяч робітників і селян, підданих неза-

кошним політичним репресіям і стертим у табірний пил. «Справа» М. Лозинського, члена Української Національної Ради і уряду ЗУНР, делегата від ЗУНР на Паризькій мирній конференції в 1919 р., видатного діяча національно-визвольного руху в західноукраїнських землях перших двох десятиліть ХХ ст., а згодом, з 1927 р., наукового працівника вищої школи в Радянській Україні – одна з них.

На хвилі кампанії боротьби з націоналізмом, і українським націоналізмом зокрема, коли наголошувалося про «засміченість рядів працівників освіти націоналістичними, класово-ворожими елементами», М. Лозинського, як і більшість реемігрантів, було заарештовано. Його звинуватили в участі у неіснуючій в СРСР контрреволюційній Українській військовій організації (УВО). Рішенням судової трійки при Колегії ДПУ УСРР від 23 вересня 1933 р. він був покараний на 10 років концтаборів і опинився на Соловках. 9 жовтня 1937 р., без будь-яких додаткових матеріалів, особливою трійкою УНКВС Ленінградської області М. Лозинський разом з іншими 134 «українськими буржуазними націоналістами», засудженими на різні терміни за «контрреволюційну, націоналістичну, шпигунську та терористичну діяльність в Україні», був приречений до вищої міри покарання – розстрілу; вирок було виконано 3 листопада 1937 р. Репресивний механізм тоталітарної системи працював на високих обертах... М. Лозинського було повністю реабілітовано в 1957 р.

Особова архівно-слідча справа М. Лозинського, що зберігалася під грифом «цілком таємно» у відомчому архіві Харківського обласного управління ДПУ – НКВС – УДБ, є багатим джерелом для вивчення політичних, культурологічних проблем суспільно-політичного життя в західноукраїнських землях, в Україні, питань міжнародних відносин декількох десятиліть ХХ ст. П'ять томів цієї справи, поруч з опублікованими працями М. Лозинського, що були в нашому розпорядженні, і склали основу даної публікації. Історіографія досліджуваного питання відсутня повністю.

Свою громадсько-політичну діяльність М. Лозинський почав у 1897 р., друкуючи статті в українській пресі – в газеті «Гасло», органі революційної української партії (РУЦ), в соціал-демократичних виданнях за кордоном, зокрема, в російському соціал-демократичному журналі «Жизнь» (Лондон-Женева), в швейцарській соціал-демократичній газеті.

Політичні погляди М. Лозинського формувалися під впливом українського радикалізму М. Драгоманова, І. Франка, ідей марксизму, анархо-комунізму. Він був особисто знайомий з І. Франком,

М. Грушевським, М. Коцюбинським, С. Петлюрою та багатьма іншими відомими політичними діячами в Україні. «Не вступаючи в жодну політичну партію, намагався впливати на український національний рух в радикальному напрямку», – так пише М. Лозинський про цей час [9, т. 5, арк. 42]. М. Лозинський працював співробітником львівської щоденної газети «Діло» (1900-1914), кореспондентом київської щоденної газети «Рада», з 1904 до 1912 р. його роботи систематично друкував «Літературно-Науковий Вісник» (Львів–Київ), – видання наукового товариства ім. Шевченка, очолюване М. Грушевським. Коли 1907 р. «Літературно-Науковий Вісник» було перенесено до Києва, то Грушевський включив його ім'я між тих, що «при їх більшій участі журнал видається».

Проблематика його праць цього періоду в основному була присвячена питанням українського національного руху, обороні прав українського народу на західноукраїнських землях. Можна з певністю сказати, що науково-публіцистична діяльність М. Лозинського, до речі, невідома сучасній науковій громадськості в Україні, займала помітне місце в часі, коли в західноукраїнських землях «дедалі більше активізувалось суспільно-політичне життя і розгортався національно-визвольний рух» [8, с. 418]. І. Крип'якевич, директор Інституту суспільних наук АН УРСР, в довідці про факти життя і діяльності М. Лозинського, поданій до органів КДБ 30.01.1957 р. з приводу посмертної реабілітації останнього, викладаючи відомі йому факти діяльності за весь період громадсько-політичного життя М. Лозинського, назвав п'ятнадцять окремих видань його праць цього періоду, з 1902 по 1914 рр. Серед них – «Тарас Шевченко, його життя і значення» (Львів, 1902); «Життєпис Драгоманова» (Вінніпег, 1907); «Польський і руський революційний рух і Україна» (Київ, 1907; Львів, 1908); «Сорок літ діяльності «Просвіти»» (Львів, 1908); «Українство і москвофільство серед українського народу в Галичині» (Львів, 1909); «Духовенство і національна культура» (Львів, 1912) та інші [9, т. 4, арк. 149].

Під час імперіалістичної війни центром українського політичного життя став Відень, куди масово виїхали політичні діячі, українська інтелігенція з західноукраїнських земель. Відень і Берлін остаточно домовилися створити Польську державу, яка мала стати їх політичним сателітом (5 листопада 1916 р. цісар Франц Йосиф і кайзер Вільгельм II формально проголосили її), пообіцявши Польщі найширшу автономію, що означало видачу українців на поталу полякам. Отже, ця домовленість мала місце за два роки перед проголо-

шенням Української держави на західних землях; вона стала причиною кризи, а слідом за нею української політичної орієнтації. Зокрема, 30 травня 1917 р. голова українського парламентського представництва в австро-угорському парламенті Є. Петрушевич, який повів політичну орієнтацію на власні сили, зробив у парламенті заяву, що землі колишнього Галицько-Волинського князівства є українськими землями, тому ніяким чином не можуть увійти до складу Польської держави проти волі українського народу, бо це буде явним насиллям над принципом самовизначення народів.

В цих умовах згуртування української громадськості навколо ідеї незалежності і самостійного розвитку західноукраїнських земель, як і пошуки прихильників прав українського народу серед світової громадськості і урядів, стали актуальним для суспільно-політичного життя в Західній Україні і мали велике історичне значення в подальшому. Тому з належною увагою і об'єктивністю маємо оцінити науково-публіцистичний доробок М. Лозинського цього часу, в якому є п'ятнадцять окремих видань праць, написаних українською, німецькою, французькою мовами [9, т. 4, арк. 149-151], які, на жаль, також невідомі навіть вузькому колу фахівців — спеціалістів з проблем українського національно-визвольного руху початку ХХ ст. Передусім, це такі роботи, як «Утворення коронного краю в Австрії» (Відень, 1915); «Українське національне питання в творах Драгоманова» (Відень, 1915); «Війна і польська думка» (Львів, 1916); «Українська Галичина — окремий коронний край» (Львів, 1916); «Галичина в житті України» (Відень, 1916) та інші [9, т. 4, арк. 149-151].

Публіцистична діяльність М. Лозинського за створення єдиної соборної самостійної Української держави викликала вороже ставлення до нього полонофільських сил. Серед них виділялась невелика християнська соціальна партія. Її лідери Олександр Барвінський та Анатоль Вахнянин зі своїм зятем Студинським в органі партії «Руслан» розпочали проти М. Лозинського публікації, на що він боляче реагував. Додамо до сказаного ще одне важливе, на наш погляд, зауваження. Тематика багатьох з вищезазначених робіт перегукується з тими, що опубліковані М. Лозинським в радянській Україні, по переїзді сюди в 1927 р., в часописах «Червоний шлях», «Червоне право», «Україна» [див. 3-6], а тому ми маємо можливість дати, хоч і опосередковану, їх оцінку, принаймні, зробити висновок про їх ідейну спрямованість, аргументацію автора, що відстоював в них або ідею широкої автономії західноукраїнських земель, в межах Австро-Угорщини, або ж самостійного державного існування, Це мало

великий вплив на піднесення національно-визвольного руху і зробило М. Лозинського відомою фігурою в національно-демократичному русі Галичини з досить високим громадсько-політичним рейтингом, що підтвердили події кінця 1918-1919 рр.

Ідея створення Української держави в Східній Галичині, Буковині, в Закарпатській Україні кристалізувалася двома шляхами: суспільно-політичною думкою, що бачимо на прикладі громадсько-публіцистичної діяльності М. Лозинського, внесок якого в неї формування впродовж кінця XIX — початку XX ст. був величезним, та практичними кроками лідерів українського національного руху в західноукраїнських землях, що активізувалися наприкінці 1917 р.

Так, у жовтні 1917 р. деякі українські галицькі лідери створили організацію, метою якої було підготувати злуку Галичини з Східною Україною, оскільки в австрійсько-польських колах постійно продовжувала циркулювати думка, що галицькі землі мають залишитися в складі нової Польщі, яка ввійде до Австро-Угорщини як третій рівноправний партнер. У грудні 1917 р. українське парламентське представництво заявило в австрійському парламенті, що Східна Галичина або в цілості буде в складі Австро-Угорщини як окремий коронний край, або приєднається до Української Народної Республіки і що це останнє відповідає найвищому ідеалові української нації [7, с. 172]. Після схвалення австро-угорським урядом 4 вересня 1918 р. «Чотирнадцяти пунктів Вільсона» в дусі права самовизначення народів як основи своєї національної політики, українське парламентське представництво, протестуючи проти наміру уряду отримати прихильність поляків ціною приєднання українського населення Галичини і Холмщини до майбутньої Польщі (в федерації з Австрією, самостійність якої вже була визнана Англією, Францією, Італією, США) в заявах урядові від 4 і 9 жовтня 1918 р. накреслило, що «наша дорога не веде до Варшави, але до Києва, а як хтось хоче злучити нас з поляками, то хіба по наших трупах» [7, с. 174]. На жаль, ми не можемо посилатися з приводу цих і подальших революційних подій в західноукраїнських землях на свідчення і аналітичні судження М. Лозинського, викладені ним в його багатотомній монографії «Українська революція: розвідки і матеріали: Галичина в рр. 1918-1920» (Відень, 1922), як це робить, наприклад, Т. Гунчак [2, с. 156-161] та інші діаспорні автори, оскільки цієї праці нема в Україні. Можна висловити припущення, що М. Лозинський її привіз свого часу, переїхавши в Україну, зі своїм «політичним архівом», але її спіткала доля більшої частини його архіву, який, за визнанням М. Лозинського, йому просто не віддали [9, т. 5,

арк. 39]. Можливо, праця була в числі інших конфіскованих при обшуку під час арешту матеріалів. «При обшуку, — написав Михайло Михайлович в одній з заяв, — були забрані екземпляри моїх праць, що вийшли окремими виданнями» [9, т. 5, арк. 45].

Загроза повного розпаду Австро-Угорщини спонукала імператора Карла видати 16 жовтня 1918 р. маніфест про перебудову імперії на федералістських засадах. Першим кроком у цій реформі стало утворення національних рад з депутатів парламенту — представників окремих народів, що входили до Австро-Угорської імперії. 18-19 жовтня у Львові зібралася Конституційна комісія, що прийняла назву «Українська Національна Рада». Як визначає І. Нагаєвський, ще до скликання 18 жовтня 1918 р. Конституційної комісії у Львові діяв Народний Комітет, до якого входили К. Левицький, І. Кивелюк, В. Панейко, М. Лозинський, В. Охримович, С. Баран та ін. [7, с. 177].

З допомогою матеріалів М. Лозинського, що містяться в його слідчій справі, у нас є можливість більш повно охарактеризувати склад Української Національної Ради. Т. Гупчак не називає складу Української Національної Ради [2, с. 157]. І. Нагаєвський та інші автори говорять, що до неї увійшли українські члени австрійського парламенту у Відні, члени палати панів, українські послы галицького та буковинського сеймів та делегати від кожної політичної партії [7, с. 175; 1, с. 314]. М. Лозинський пише, що до членів Ради не запросили «так звану москвофільську партію», а окрім того, це згодившись з текстом Маніфесту Ради, не ввійшла до неї українська соціал-демократична партія [9, т. 2, арк. 304-305]. Хоча пізніше, 1 листопада, після усунення австрійської адміністрації та зайняття Львова українськими загонами австрійської армії, засвідчує М. Лозинський, вона взяла участь в діяльності Української Національної Ради.

До складу Української Національної Ради 1 листопада було кооптовано і М. Лозинського як активного громадсько-політичного діяча західноукраїнських земель. Після проголошення 13 листопада 1918 р. Західно-Української Народної Республіки Національна Рада стала її вищим законодавчим органом. Виконавчим органом ЗУНР став Державний секретаріат.

М. М. Лозинський засвідчує свою участь у цих подіях в багатьох матеріалах своєї «справи». В автобіографічній довідці, прикладеній до заяви на ім'я наркома внутрішніх справ СРСР Ягоди, він пише: «Восени 1918 р. я брав участь в утворенні Західно-Української Народної Республіки, був членом Української Національної Ради,

входив до складу уряду (як товариш Державного секретаря іноземних справ)» [9, т. 2, арк. 305].

З державотворчих актів Української Національної Ради треба відзначити: 1) Маніфест 18 жовтня 1918 р. про утворення Західно-Української держави; 2) тимчасовий основний Закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії 13 листопада 1918 р. (артикул 1 основного Закону надавав новоутвореній державі назву: «Західно-Українська Народна Республіка», що об'єднувала всі українські етнічні території, які були в складі Австрії — Східну Галичину, Північну Буковину і Закарпаття); 3) ухвалу про злуку ЗУНР з УНР 3 січня 1919 р., прийняту Трудовим Конгресом в УНР 22 січня 1919 р. [3, с. 1089]. М. Лозинський пізніше, в 1928 р., проживаючи уже в УСРР, в роботі «В десятиріччя Галицької революції (Галичина, Антанта і Радянський Союз)» напише, що, «оцінюючи державне об'єднання українських земель, треба мати на увазі, що передвоєнний український національний розвиток Галичини був тісно зв'язаний з передреволюційним українським рухом у Росії. Через те перший етап будови української державності і на українських землях Австро-Угорщини зв'язав себе з тією формою української державності на Великій Україні, що її висунули представники українського національного руху передреволюційної доби в формі Центральної Ради, а потім Директорії УНР» [3, с. 1089].

Активно розпочате державотворення було перервано нападом польських бойовиків на українські збройні частини у Львові. Бої між українськими і польськими формуваннями у місті точилися три тижні. Особливо постраждало єврейське населення через погроми. Чоловіків убивали, жінок, дітей залишали в палаючих хатах, а тих, хто намагався їх врятувати, стріляли вартові, що блокували вулиці. Крамниці грабували, божниці руйнували [7, с. 196].

Одночасно поляки запропонували українській владі мирні переговори. Головою делегації ЗУНР для ведення переговорів з польською стороною було призначено М. Лозинського, який залишив історії спогади очевидця у вигляді власноручних зізнань в слідчій камері спецкорпусу ДПУ УСРР від 12 травня 1933 року. Слідчий секретно-політичного відділу ДПУ УСРР Соколов, прилучаючи ці записки до слідчої справи як протокол допиту, переслідував, звичайно, зовсім іншу мету, однак записки М. Лозинського від цього не втратили своєї цінності.

М. Лозинський пише, що переговори велись з перервою з 2 по 22 листопада 1918 р. В них взяв участь французький офіцер Вілем, що вів

розвідницьку роботу у Києві. Він виступив, за словами Лозинського, з яскравою промовою на захист польської сторони [9, т. 2, арк. 304]. І. Нагаєвський називає цього француза Вілляйм і стверджує, що його запросили з Ясс [7, с. 197]. Розповідаючи про діяльність М. Лозинського, І. Нагаєвський переповідає його лист-протест до Ю. Пілсудського від 15 грудня 1918 р. Безкомпромісність голови української делегації спричинилась до того, що поляки добились його заміни на доктора С. Томашівського [7, с. 196].

В ніч на 22 листопада 1918 р. українські загони разом з урядом залишили Львів. Лозинський через хворобу не міг виїхати і вимушений був переховуватися до приїзду антантівської комісії під головуванням французького генерала Бартелемі.

26 лютого 1919 р. у Львові відбулося спільне засідання української і польської делегацій та Комісії Антанти. Остання запропонувала проект договору, за яким Львів та Дрогобич (приблизно третина території Галичини і нафтові промисли) повинні відійти полякам. Польша та ЗУНР за цим проектом уклали лише воєнне перемир'я. Вирішення політичної долі ЗУНР Антанта залишала за собою, зовсім не беручи до уваги акту возз'єднання Західно-Української Народної Республіки з УНР в єдину соборну державу. Українська делегація вимушена була взяти перерву для консультацій і виїхала в Ходорів, де в ставці українського війська перебували голова Української Національної Ради Є. Петрушевич, голова Державного секретаріату С. Голубович і голова Директорії УНР С. Петлюра. М. Лозинський знову увійшов до складу української делегації.

Комісія Антанти 27 лютого 1919 р. також приїхала в Ходорів. Антантівський проект перемир'я було відхилено. Українська сторона відновила воєнні дії, в результаті її успішного наступу на Городок поляки ладні були евакуюватись з Львова. Втримати позиції їм допомогла Комісія Антанти, яка наполягала на продовженні перемир'я. Тим часом польські війська підвезли підкріплення і амуніцію і протягом 10-18 березня 1919 р. УГА втратила наступальну ініціативу.

10 березня 1919 р. М. Лозинського було призначено товаришем (заступником) державного секретаря іноземних справ ЗУНР. У відсутність В. Панейка, державного секретаря іноземних справ ЗУНР, який відправився на Паризьку мирну конференцію, він фактично вів закордонні справи ЗУНР. На початку квітня, пригадує М. Лозинський, у Ходорів надійшла телеграма Найвищої Ради Мирної конференції за підписом Вільсона про те, що українці з поляками повинні укласти «завіщення зброї» на фактичній лінії фронту і вис-

лати своїх делегатів до Парижа для ведення подальших переговорів про перемир'я за посередництвом Антанти [9, т. 2, арк. 306]. Уряд ЗУНР направив до Парижа для участі в переговорах у складі об'єднаної делегації УНР М. Лозинського і Д. Вітовського (державний секретар військових справ). Вони везли з собою документи про дійсний стан справ. У перших числах травня 1919 р. об'єднана делегація УНР вступила в нелегкий переговорний процес. Перед викладенням перипетій переговорів Михайло Лозинський дав характеристику співвідношення сил в українській делегації. Головою делегації був Г. Сидоренко, делегат від Директорії, його заступником — державний секретар іноземних справ уряду ЗУНР В. Панейко, відповідальним секретарем — П. Дідушок. Делегація не була монолітним колективом. В ній діяло кілька різнонаправлених сил. Принцип її утворення як об'єднаної — від урядів УНР та ЗУНР — не відігравав домінуючої ролі в розбіжностях між членами делегації. Так, за словами М. Лозинського, В. Панейко і професор С. Томашівський (радник) наполягали на тому, щоб мати голос при вирішенні загальноукраїнських проблем, а питання, пов'язані з ЗУНР, розглядати без узгодження з придніпрянцями. Тому новоприбулі делегати від уряду ЗУНР, відомі своїми поглядами на Українську державу як соборну, були зустріті ними вороже [9, т. 2, арк. 309]. До того ж члени об'єднаної української делегації поділялись, незалежно від того, яким урядом вони були направлені, на самостійників і федералістів. Більшість делегації (на чолі цієї групи стояв голова делегації Г. Сидоренко) була за самостійну українську державу. В. Панейко, А. Марголін та О. Шульгин готували ґрунт для офіційних переговорів з російськими білогвардійцями (Маклаков-Савинков) про федеративний зв'язок між Росією та Україною [9, т. 2, арк. 308].

Найвища Рада Мирної конференції ще на початку квітня 1919 р. утворила окрему комісію для ведення переговорів і укладення польсько-українського перемир'я. Очолив комісію англійський генерал Бота. Комісією було вироблено новий проект перемир'я, який відрізнявся від попереднього лише тим, що Дрогобич з нафтою залишався на українському боці від демаркаційної «лінії Боти». Для узгодження позицій комісія скликала наради окремо з українською і окремо з польською делегаціями. 13 травня українці підтримали проект, але на цей раз його відхилила польська делегація. Безуспішною переломити хід переговорів видалась і спроба М. Грушевського, який з'явився в Парижі наприкінці травня 1919р. М. Лозинсь-

кий розповідає, як, оцінивши протиріччя, що роздирали українську делегацію, М. Грушевський вирішив утворити громадський «Комітет незалежної України» з метою впливу на перебіг переговорів і запропонував М. Лозинському, як стійкому прибічнику української соборної держави, увійти до його складу. Головою Комітету став М. Грушевський, заступником голови – М. Лозинський, секретарем – Ф. Савченко. Серед членів Комітету М. Лозинський згадає есера Д. Ісаєвича [9, т. 2, арк. 315]. За словами М. Лозинського, Михайло Грушевський заявив, що не треба зв'язувати справи української державності з Директорією.

8 червня 1919 р. на українсько-польському фронті сталися значні зміни. З метою відібрання нафтових районів Прикарпаття у поляків УГА здійснила так званий Чортківський прорив. Зайнявши Чортків і значну кількість сіл і містечок, УГА погнала поляків у напрямку Львова. Однак обставини на інших фронтах і брак резервів та набоїв не дозволили розвинути успіх наступу. До того ж, делегація С. Петлюри 16 червня уклала у Варшаві угоду про утворення демаркаційної «лінії Дельвіга» (Тернопіль – Острів по річці Серет і до Незвиська на Дністрі). 25 червня 1919 р. Польща отримала від Антанти дозвіл продовжити військові операції до р. Збруч. У липні 1919 р. вона вже повністю окупувала Східну Галичину.

Ця угода дуже зашкодила українській делегації в Парижі. Серед подробиць перебування у Парижі М. Лозинський згадає участь представників делегації УНР в засіданні Найвищої Ради в резиденції президента США В. Вільсона 20 червня 1919 р. у присутності В. Вільсона, Д. Ллойд-Джорджа, Ж. Клемансо. Італію представляв міністр іноземних справ С. Сонніно. Від делегації УНР в цьому засіданні взяли участь Г. Сидоренко, В. Панейко, М. Лозинський і Д. Вітовський [9, т. 2, арк. 310].

Наступного дня, як розповідає М. Лозинський, відбувся прийом української делегації у Ж. Клемансо. Він запропонував спробувати домовитись з росіянами, натякаючи, що Антанта хоче створити федеративну Росію. Про С. Петлюру, за словами М. Лозинського, Ж. Клемансо висловився, що він, власне кажучи, більшовик [9, т. 2, арк. 312].

Революційні події в західноукраїнських землях закінчилися.

Таким чином, «справа» М. М. Лозинського та його праці, як втрачені для нас, так і ті, що збереглися, дозволяють зробити висновок про непересічне значення його особи в історичних подіях в західноукраїнських землях перших двох десятиліть ХХ ст. Як публіцист

він гуртував громадськість навколо ідеї самостійності і державності українських земель. Значним є його внесок як активного учасника революції 1918-1919 рр. в Галичині у державотворчій процес в ЗУНР. Нарешті, десятки його праць з проблем національно-визвольного руху і революційних подій в західноукраїнських землях мають спонукати нас оцінити його і як історика тих подій.

Література

1. Верстюк В., Дзюба В., Репринцев В. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. — Київ, 1995.
2. Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ століття. — Київ, 1993.
3. Лозинський М. В десятиріччя Галицької революції (Галичина, Анганта і Радянський Союз) // Червоне право. — 1928. — № 23.
4. Лозинський М. З польсько-радянських відносин // Червоний шлях. — 1929. — № 8-9.
5. Лозинський М. Міжнародна охорона національних меншостей і Ліга Націй // Червоний шлях. — 1929. — № 5-6.
6. Лозинський М. Обопільні стосунки між Великою Україною й Галичиною в історії розвитку української політичної думки ХІХ і ХХ ст. // Червоний шлях. — 1928. — № 2.
7. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. — Київ, 1993.
8. Рибалка І. К. Історія України. Ч. 2. — Харків, 1997.
9. Архів УСБУ по Харківській області, № 013030 (справа М. М. Лозинського), тт. 1-5.